

ЛІРИЧНИЙ ЦИКЛ ЯК МОДЕЛЬ ПОЕТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Значення революційного перевороту, здійсненого у філософії Декартом, Юмом, Кантом, видатний іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет вбачав у зосередженні уваги на феноменології, теорії пізнання, у визріванні нової концепції мистецтва. На думку Ортеги-і-Гассета, нове модерністське мистецтво повністю відходить від дійсності, зосереджуючись на діяльності суб'єкта, його модифікаціях: "Митець малює не предмети, їм бачені, а бачення саме по собі" [4, 98].

Відволікаючись від зовнішнього огляду дійсності, творець зосереджується на суб'єктивному світобаченні, крізь яке моделює перспективи соціально-культурного розвитку. Нова концепція пізнання дійсності спричинила до зрушення у об'єктно-суб'єктних стосунках: митець одночасно був і суб'єктом і об'єктом творіння. Динаміка об'єктно-суб'єктних стосунків, занурення у світ свідомості та підсвідомості сприяли символізації нового модерністського мислення.

Як зазначає Т. І. Гундорова, "самобутність знакової природи модернізму ґрунтується на естетичі суб'єктивно актуального й істинно присутнього. На цій основі онтологізується реальність (як ідеальний, естетичний феномен), а момент творчого самовираження стає практикою (переживанням становлення суб'єкта як означаючого) в мові і з допомогою мови" [1, 503].

Поетична спадщина такої геніальної поетеси-модерніста, як Леся Українка, найкраще віддзеркалює надзвичайний духовний потенціал, що увібрав у себе взаємоперетинки творчого буття Особистості і Космосу.

Переживання кожної миті, невеличкого фрагменту дійсності, в контексті поетичного світу Лесі Українки сприймається як своєрідна модель творчої концепції поетеси. Символом, що узагальнює таке розуміння, став цикл "Хвилини" із збірки "Відгуки".

Лейтмотивом циклу "Хвилини" в пошук засобів виходу із важкого душевного стану, у якому опинилася лірична героїня, переплавлення власної туги шляхом накопичення емоцій і трансформації їх у адекватне Слово. Більшість віршів з циклу датовані червнем — липнем 1901 року, невдовзі після того, як на руках поетеси помер її коханий друг Сергій Костянтинович Мержинський.

Як свідчать листи того періоду, одним із засобів "гартування" власного духу була для Лесі Українки творчість.

Проблема пошука відповідного Слова, яке хоч приблизно могло б відтворити світ свідомості та підсвідомості поетеси, наближує Лесю Українку до російського передмодерніста Федора Тютчева.

Романтичний максималізм, з яким стверджує Ф. Тютчев в "Silentium" цінність Особистісної неповторності, "унікальності" сфери свідомості і підсвідомості впливає на концепцію особистості поета. Неможливість виявлення на вербальному рівні досвіду інтуїтивного пізнання призвело Ф. І. Тютчева до парадоксального висновку: "Мисль изреченная есть ложь".

Розбіжжя між словом і думкою не менш гостро відчувала і Леся Українка, для якої Слово стає об'єктом творчості, субстанцією, що здатна утворювати власний Світ. Принципово нова модель Словотворення як Буття виявляла екзистенціально спрямований характер мислення поетеси, що дало підстави Т. І. Гундоровій говорити "про особливу новоромантичну словесну утопію в творчості Лесі Українки: "Словесна утопія Лесі Українки спрямована насамперед проти абсолютної істини словоназивання... Леся Українка приходить до висновку, що саме "звільняюче слово" є абсолютним, таким, що єднає людину зі світом, слово із правдою. "Звільняюче слово" відкриває такий комунікативний простір, в якому розгортається екзистенційна істина означування, де виявляє себе іманентна сфера мовлення, в якій говорити — означає уже діяти..." [2, 247].

Звертаючи увагу на архетипічний зміст образу Слова в художньому світобаченні поетеси, Л. І. Скупейко виділяє есмантичні ракурси образу Слова в поезії Лесі Українки: "Слово — Пісня", "Слово — Дума" (фантазія, мрія, туга), "Слово — Пам'ять"... [6, 90].

Подібний погляд дозволяє розглядати архетип Слова як модель світу в системі міфопоетичного творчого прозріння Лесі Українки.

В першому вірші циклу “Хвилини” “Lied ohne klang” (“Пісня без звуку”) вражає протиріччя між сферою творчості інтуїтивного відчуття натхнення і раціональної сферою, що означена поняттям “думи німії”. Оксюморонність самої назви кілька разів варіюється в тексті вірша (“пісня без звуку”, “пісня без слова”).

В поезії “Lied ohne klang” інтуїтивне прозріння Лесі Українки у світ власних почуттів зливається в уявленні поетеси з емоційним впливом природних стихій: моря, сонця, безодні, а також із “плачем струн”:

Мов хвиля морська в ясну бурю
і темна, й блискуча, й раптова,
і сонцеві рідна, й безодні
була б моя пісня без слова

[7, 198].

Емоційний вибух ліричної героїні долає простір, означений морем (низ) — небом (верх).

Діяльність духу, що сягає в цьому просторі, здатна перемогти тугу, що переповнює душу ліричної героїні. Досліджуючи психологічний комплекс “вогню — туги”, Т. С. Мейзерська зауважує: “Вихід туги амбівалентний, вона творить парадигму безмежжя знизу (моря — сліз) і зверху (вогню — неба). Звідси знову такі констатації двох крайніх психологічних станів — розпукі і мужності, що породжують крайні прояви духу — “або погибель, або перемога” [5, 22].

Як свідчить більшість циклів Лесі Українки, поетесі притаманне бажання гармонізувати власний стан душі із відповідними змінами природних циклів. Найчастіше це приход весни, який асоціюється з оживанням мрій та надій (цикли “Зоряне небо”, “Мелодії”, “Кримські відгуки”).

Але в циклі “Хвилини” відтворено такий миттєвий стан душі ліричної героїні, в якому немає місця надії. Контрастне зіставлення весняного пейзажу з картиною завчасної осені найбільше відповідає емоційному стану ліричної героїні, означеному символічною метафорою “тута” у вірші “Талого снігу платочки сивенькі...”

Що ж, хай надходить! мене навіть радує
душного літа завчасний кінець;
провесни тільки нехай не нагадує
дощик дрібненький, холодний вітрець!

[7, 200].

Усвідомлюючи власну тугу, лірична героїня прагне “вилити” її у космічний простір, розчинити у “гірських просторах”. Концепція особистості Лесі Українки зв’язана з постійним подоланням себе, з постійним виходом за власні межі. Саме це наближає її до концепції людини філософів в екзистенціалістів. Аналізуючи цю властивість ліричної героїні як прикмету неоромантичної свідомості, що відтворена в збірці Лесі Українки “Думи і мрії”, М. П. Козак зауважує: “Свідомою особистісної значимості (“Горить моє серце”) героїня живе ненастанною потребою експресії: “Хотіла б я... так заридати, щоб зорі почули, Щоб люди вжахнулись на сльози мої” [3, 18]. Характерною особливістю поетичного вибуху поетеси дослідник вважає “невивільненість емоцій”, так само як і “невивільненість Слова”.

Міфопоетична основа поетичного світу Лесі Українки дозволяє перенести інтимні переживання в контекст протиставлення дочася і вічності.

Аналізуючи міфологічне підґрунтя поезії Лесі Українки, Т. С. Мейзерська велику увагу приділяє саме міфологемі Землі в творчості поетеси. Так, звертаючись до циклу “Подорож до моря”, дослідниця зауважує: “Візія землі у даній поезії — це візія поєднання, перетворення, переродження, вічного переходу смерті — в життя” [5, 11].

В циклі “Хвилини” символічна метафора туги породжує кілька семантичних рядів, один з яких утворює міфологема землі. В міфопоетичному світогляді поетеси туга трансформується в образ — символ землі, в яку дівчина садить зерно смутку. Фольклорна основа будови і поетики віршів “Темна хмара, а веселка ясна...”, “Ой, здається — не журюся, таки ж я не рада”, “Ой піду я в бір темненький, там суха смерека” організовує їх у своєрідний триптих — мікроцикл у циклі. Образ — символ “досадоньки” сприймається як частина особистості ліричної героїні, згусток її духовного існування, яка перебуває в процесі постійних змін, що нагадують метаморфози світобудови.

Отже, метафора “туги” виростає до символічного розуміння творчої буттєвої сили, за допомогою якої відбувається моральне відродження людини. Цикл “Хвилини” проінтуйований мотивом душевного безсилля, яке усвідомлює лірична героїня.

Як свідчить поетична і епістолярна спадщина Лесі Українки, поетесі було притаманне накопичувати емоції, відчувати себе “копилкою переживань”.

Недаремно ж і цикл називається “Хвилини”, бо побудований він, як переживання певної “хвилини” в душевному житті поетеси, коли вона була одержима своїми до хворобливості болісними почуттями відчаю і туги.

Особливо загострено сприймала поетеса в таку мить свою самотність, коли руйнувалися будь-які соціальні зв'язки, і вона лишалася наодинці з собою.

Наскрізним лейтмотивом циклу “Хвилини” стає бажання ліричної героїні подолати поневолення власної свідомості і злитися з космосом, уособленням духовної гармонії.

Взаємоперетинки між макрокосмосом вселенної і мікркосмосом людської душі виявляються навіть на вербальному рівні: лірична героїня увібрала в свою особистість “огнистую мову” зоряного неба (поезії “Свята ніч”, “Ви щасливі, пречистії зорі...”).

Автономність космічної мови протиставляє Леся Українка ієрархічно упорядковану залежність людського слова. Саме ця опозиція організовує поезію. “Ви щасливі, пречистії зорі...”:

Ви щасливі, холодні зорі.
Ясні, тверді, неначе з криштallo;
Якби я була зіркою в небі,
Я б не знала ні туги, ні жалю

[7, 205].

Вже згадуваний вірш “Свята ніч” виділяється з інших поезій циклу тим, що суб'єктом ліричного переживання є синтезований образ “громади”, до якої приєднується лірична героїня.

В поезії “Свята ніч” передається особливий стан людей, товариства, яке переживає таїнство причастя до святих тайн буття. Лірична героїня відчуває, як небесна велич проникає в людські душі і в процесі цієї медитації люди наповнюються новою, незнаною до цієї хвилини силою:

І немов над святими, збірки золоті
у корону сплітались огнисту.
Отже, й справді, здається, були ми святії
в тую зоряну ніч урочисту

[7, 206].

Таким чином, лірична героїня відчуває взаємоперетинки макрокосмосу і мікркосмосу людської особистості, то простежується не лише в циклі “Хвилини”, а встає помітним лейтмотивом поетичної творчості.

Література

1. Гундорова Т. І. Артикуляція модерністського дискурсу в поезії “молодомузівців” // *Slavia Orientalis*. — 1994. — Т. XII. — № 4.
2. Гундорова Т. І. Проявлення слова. Дискусія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. — Львів, 1997.
3. Кодак М. Т. Авторська свідомість письменника і поетика укр. літ. XIX — поч. XX ст.: Авторська дис. д-ра филол. наук. — К., 1997.
4. Ортега-и-Гассет Г. О точке зрения в искусстве // Ортега-и-Гассет Г. Эстетика. Философия. — М., 1991.
5. Паньков А. І., Мейзерська Т. С. Поетичні візії Лесі Українки: онтологія змісту і форми. — Одеса, 1996.
6. Скупейко Л. І. Архетип Слова у творчості Лесі Українки // Леся Українка і сучасність: Тези доповідей та повідомлень літературної науково-теоретичної конференції 23-25 лист., 1993. — Одеса.
7. Українка Л. Зібр. творів у 12 т., Т. 1. — К.: Наукова думка, 1975.